

امنیت غذایی و عوامل مؤثر بر آن در راستای توسعه پایدار

حسین پیری

استادیار گروه باغبانی، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه ولایت

پست الکترونیکی: h.piri@vu.ac.ir

چکیده

در فصول مختلف قانون اساسی ضرورت تامین نیازهای اساسی و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع نارسایی، موانع و محرومیت در زمینه تغذیه و رفاه فردی و اجتماعی در جامعه مورد تاکید قرار گرفته است، بطوریکه همواره در اسناد بالادستی و برنامه‌های توسعه، دارای جایگاه مشخصی بوده است. با این وجود بررسی‌ها مبین تراز منفی بخش کشاورزی در گذشته بویژه در سال‌های بین 1382 تا 1390 بوده است که دلیل اصلی آن افزایش درآمدهای ارزی و افزایش واردات محصولات کشاورزی برای جبران کمبودها بوده است. امروزه محصولات حاوی پروتئین به ویژه محصولات دامی، سهم کمی در سبد غذایی خانوار ایرانی دارا می‌باشد. نتایج بررسی مصرف مواد غذایی نشان می‌دهد که تولید و عرضه محصولات کشاورزی خانواده غلات بویژه گندم بیشترین سهم را داشته به طوری که 60 درصد عرضه سرانه انرژی از غلات است و در مقابل محصولات کیفی و با ارزش کمتر مورد استفاده قرار گرفته‌اند. مصرف غلات و شکر بیش از حد سرانه مطلوب و عرضه کالاهایی مثل گوشت قرمز، ماهی و شیر که از منابع غنی پروتئینی، کلسیم و ویتامین B₂ هستند در حد بحرانی می‌باشد و با متوسط سرانه کشورهای توسعه یافته فاصله زیادی دارد. در ایران انرژی مورد نیاز عمدتاً از طریق مصرف غلات، چربی‌ها، روغن‌ها و فرآورده‌های گیاهی تامین می‌گردد، در نتیجه به سرمایه‌گذاری در زمینه مصرف بهینه پروتئین حیوانی کمتر توجه شده است. اولین و مهم‌ترین شرط برقراری امنیت غذایی، تولید و عرضه به موقع و کافی و سالم مواد غذایی می‌باشد. بدین جهت سیاست‌های بخش کشاورزی، نقش مهمی در تامین امنیت غذایی جامعه دارند.

کلید واژه‌ها: امنیت غذایی، توسعه پایدار، محیط زیست، فرسایش منابع

مقدمه

ناامنی غذایی، عزت نفس یک ملت به عنوان پایه و ستون اصلی توسعه و استقلال ملی را تخریب و با ایجاد اختلال در انباشت سرمایه اجتماعی، کنش‌های جمعی را بسیار پرهزینه می‌کند و در نتیجه امکان وفاق و وحدت ملی را کاهش می‌دهد. به دلیل وجود این رابطه مهم و تنگاتنگ، ارتقای سطح امنیت غذایی و امنیت ملی در قانون اساسی، قوانین و سیاست‌های کلی برنامه‌های دوم، سوم، چهارم و پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و

فرهنگی و سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق سال ۱۴۰۴ هجری شمسی، مورد توجه خاص و ویژه قرار گرفته است. (1). سازمان خواروبار و کشاورزی جهان در سال 1945 تا سپس شد و رسالت عمده آن در مسیر قرار دادن بخش کشاورزی جهت تولید غذا و حل مشکلات مرتبط با سوءتغذیه و تأمین سلامت تغذیه‌ای مردم جهان تعیین و مشخص شد اما واژه امنیت غذایی، برای اولین بار در سال 1948 در اعلامیه حقوق بشر مطرح شد. در اواخر دهه 1960 جهان با کمبود شدید غذا و قحطی مواجه شد و کنفرانس جهانی غذا در سال 1974، تعریف امنیت غذایی را ارائه کرد. در سال 1975 سازمان ملل متحد و در سال 1984 فائو و در سال 1986 بانک جهانی تعاریفی از امنیت غذایی ارائه دادند، سپس در سال 1992 آن را کامل‌تر کرد و در سال 1996 اجلاس جهانی غذا آخرین تعریف را تبیین کرد. اجلاس جهانی محیط‌زیست در سال 1992 و در نشست سران در زمینه غذا در سال‌های 1996 و 2001 در هر دو به بحث امنیت غذایی توجه فراوان داشتند و تعاریفی که ارائه دادند را به‌عنوان یکی از مبانی نظری اساسی در حل مشکل گرسنگی و سوءتغذیه مورد استفاده قرار دادند (2).

بحث

عمده‌ترین محدودیت‌ها و مزیت‌هایی عصر حاضر در ارتباط با امنیت غذایی عبارتند از:

واردات مواد غذایی و اثرات ناشی از آن: یکی از دلایل جهش معنادار قیمت محصولات کشاورزی، واردات مواد غذایی توسط برخی از کشورهای کلیدی خودکفا در تولید غذا می‌باشد. کشورهایمانند هند و چین که قبلاً از لحاظ تولید محصولات غذایی خودکفا بوده‌اند به واردکنندگان بزرگ مواد غذایی تبدیل گشته‌اند، که این امر باعث افزایش قیمت‌های جهانی شده است. تبدیل و یک‌پارچه‌سازی قطعات کوچک که نیاز خانواده‌ها را تامین می‌نمود، خود عاملی برای واردات انواع محصولات غذایی در سطح وسیع شده است چون تک‌کشتی رایج گردیده است و عدم توجه به اصول حفاظت خاک و فرسایش خاک سطحی و کاهش حاصلخیزی مزارع را بدنبال داشته است. عدم توجه به مواد غذایی مورد نیاز بدن انسان بدلیل اولویت قرار دادن صادرات و سودآوری، و در نتیجه استفاده حداکثری و بی‌رویه از مواد شیمیایی برای افزایش عملکرد از دیگر معایب است. از طرف دیگر، غفلت از مصرف عناصر ریزمغذی و مواد غذایی اساسی و ضعف در سیری سلولی و حتی سیری غذایی (پنجاه درصد مردم از نظر سیری سلولی ضعف دارند، بیست درصد افراد جامعه از نظر اقتصادی ضعف سیری غذایی

دارند)، مخاطرات ناشی از وجود میکرو ارگانیزم‌های بیماری‌زا و باقیمانده‌های دارویی، سموم و مواد شیمیایی و... در غذا، فقدان سرمایه‌گذاری مکفی در بخش کشاورزی و روستاها بدلیل ریسک‌پذیری و بالا بودن استهلاک در این بخش، کمبود صنایع تبدیلی-تکمیلی، فرآوری و نگهداری و عدم شناخت جامعه از ترکیبات تغذیه‌ای موجود در محصولات قابل دسترس، از چالش‌های این بخش بوده و هست (3).

پایین بودن سواد تغذیه‌ای: مهمترین مشکل تغذیه‌ای، سوءتغذیه، کم خوری، پرخوری و چاقی، کم خونی ناشی از فقر آهن و انواع ریزمغذی‌ها که به صورت حاد مشاهده میشود در نتیجه نداشتن فرهنگ تغذیه و سواد کافی می‌باشد. پژوهش‌ها نشان میدهد که کمتر از 50 درصد افراد جامعه به اندازه نیازشان انرژی و پروتئین مصرف می‌کنند، 30 فقط در صد به اندازه از ریزمغذی مصرف می‌کند. 20 درصد اضافه بر نیازشان ریزمغذی استفاده می‌کنند و 50 درصد دیگر با کمبود دریافت ریز مغذی‌ها روبرو هستند، این بدان معنی است که جامعه ما علاوه بر مشکل اقتصادی، از لحاظ فرهنگی، دانش کافی و رفتار و عادات غذایی مشکل دارد (4-6).

نوسان قیمت‌ها: تغییر لحظه‌ای قیمت مواد غذایی که در سبد غذایی روزانه قرار دارند تاثیر زیادی در رفتار و انتخاب مصرف‌کنندگان دارد، افزایش قیمت این محصولات، بالاخص زمانی که افزایش درآمدها متوازن و متناسب با افزایش قیمت مواد غذایی نباشد باعث کاهش دسترسی مردم، و در راس آن اقشار آسیب پذیر به مواد غذایی مورد نیاز خواهد گردید و بر امنیت غذایی جامعه اثر منفی می‌گذارد و می‌طلبد که دولت با اعمال سیاست‌های حمایتی-هدایتی مناسب به گونه‌ای عمل کند تا انرژی و پروتئین مورد نیاز افراد جامعه تأمین شود (7).

مداخلات نامناسب دولت: سیاست‌های ناکارآمد اقتصادی دولت در تشویق و توسعه بخش کشاورزی در جهت توزیع عادلانه‌تر درآمد، خرید تضمینی و نظارت بر قیمت مواد غذایی اساسی، توزیع و هدفمند سازی یارانه‌ها در راستای توانمندسازی تولیدکنندگان، انتقال دانش مصرف و آگاهی زنان در اجرای الگوی صحیح مصرف و تغذیه و اصلاح رفتارهای مصرفی در جامعه و نقش کلیدی رسانه‌های جمعی در ارشاد و توصیه جامعه به پیروی از یک الگوی صحیح تغذیه در استقرار و پایداری امنیت غذایی در کشور بر کسی پوشیده نیست (4).

فرسایش منابع پایه و بحران‌های زیست‌محیطی: رویکرد علمی، فرهنگی، اقتصادی و مدیریتی جوامع، نقش تعیین‌کننده‌ای در وضعیت و کیفیت محیط زیست آن‌ها دارد. داده‌ها و یافته‌های برخاسته از این رویکردها،

ابزار و سندی است که توان برآورد کامیابی، ناکامی، مقبولیت و مدیریت حکومتها را در کنار جستار توسعه دارد. پژوهشهای موجود نشان میدهند زیست‌کره به شدت دچار بحران است. رشد و گسترش اندیشه‌های سوداگرانه و مصرف‌فزاینده مواد و انرژی، فناوری‌های صنعتی، افزایش جمعیت و لزوم توجه به تأمین نیازها و خواسته‌های آن، افزایش سطح رفاه و گاه تشدید فقر و چیرگی انسان بر طبیعت، فروسایی آن را در پی داشته و تداوم این اوضاع، مقوله زیست — ست را در مفهوم فراگیر آن با چالش‌های جدی مواجه ساخته است. گذشته از صدمه‌های ناشی از تخریب محیط‌زیست بر حیات انسانی، از دیگر پیامدهای ناشی از تخریب منابع طبیعی در اثر بکارگیری الگوهای نامناسب تولیدی، می‌توان به ناپایداری نظام‌های تولید و بهره‌برداری کشاورزی و از بین رفتن منابع پایه و در نتیجه تحدید امکانات تولیدی اشاره نمود (7-8).

فقر و امنیت غذایی: مفاهیم و تعاریف اصلی فقر که تاکید زیادی بر آن شده است دسترسی حداقلی به مواد غذایی و تأمین حداقل انرژی لازم برای ادامه زندگی می‌باشد. این نوع تعریف از فقر ارتباط نزدیکی با مفهوم امنیت غذایی دارد. بنابراین فقر و امنیت غذایی ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند. لذا بررسی تاثیر امنیت غذایی بر فقر خانوارهای شهری ایران با استفاده از داده‌های سری زمانی برای دوره 1364-1394 نشان دهنده کاهش فقر و افزایش دسترسی به نیازهای غذایی میباشد (4و9).

وقوع بحران غذایی در دنیا: رکود اقتصادی شدید و گر سنجی با یکدیگر پیوند محکمی دارند. رکود اقتصادی در بین سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۷ افزایش یافته و از ۶۵ کشور به ۷۷ کشور رسیده است. رکود اقتصادی مدت و شدت بحران غذا را افزایش می‌دهد و این مساله در کشورهایی که نیازمند کمک‌های بشردوستانه هستند بسیار پررنگ‌تر است. کمبود مواد غذایی با کیفیت و عدم دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی از اثرات ثانویه رکود اقتصادی هستند که می‌تواند مردم یک منطقه را دچار مشکلات معیشتی کند (10-11).

استفاده از سوخت زیستی: بشر در آینده نه چندان دور با دو بحران بزرگ روبرو خواهد بود؛ یکی از این بحران‌ها آلودگی محیط زیست میباشد که مهم‌ترین عامل آن احتراق سوخت‌های فسیلی است و دیگری شتاب

فزاینده در مصرف این سوخت‌ها در سال‌های اخیر می‌باشد که موجب به پایان رسیدن این منابع در سال‌های آتی خواهد بود. براساس آمار منتشره، ایران به عنوان یکی از اصلی‌ترین کشورهای تولیدکننده منابع سوخت‌های فسیلی (که از نظر میزان ذخایر نفتی در رتبه سوم و از نظر ذخایر گاز طبیعی در رتبه دوم جهان قرار دارد) با این دو بحران در آینده نزدیک روبرو خواهد شد (9 و 12).

جهانی شدن اقتصاد و نظام‌های تولید و بهره‌برداری: برخی به جهانی شدن به عنوان یک فرایند سودمند و غیر قابل تغییر نگاه میکنند و برخی معتقدند این جریان فقر و نابرابری را افزایش میدهد. با روند جهانی شدن، شاخص‌های رفاهی تا حدودی در تمام نقاط دنیا افزایش یافته است اما در کشورهای در حال توسعه این شاخص‌ها از رشد کمتری برخوردار بوده است. استفاده منطقی و اصولی بشر از طبیعت و مواهب آن و ترکیب نهاده‌های تولید در بهره‌برداری‌های کشاورزی از اهمیت اقتصادی بالایی برخوردار است (13).

کمبود و نامناسب بودن زیرساخت‌ها: عدم سرمایه‌گذار مناسب در زیرساخت‌ها بخش کشاورزی به ویژه در حوزه تجهیز و نو سازی اراضی آبی، برنامه‌ریزی و اصلاح نژاد دام و طیور، توسعه تشریحی تولید کشاورزی، برنامه حفاظت و آبخیزداری، مدیریت آموزش و ترویج کشاورزی، تامین تجهیزات و ماشین‌آلات و تعمیرات اساسی و برنامه‌ریزی و اصلاح تولید محصولات باغی در کشورهای در حال توسعه کاملاً مشهود است (14).

نتیجه‌گیری

توسعه پایدار رهیافتی است که نیازهای نسل حاضر را برآورده می‌نماید، بدون آنکه توانایی نسل‌های آینده را برای رفع نیازهای خود به مخاطره اندازد. در زمینه توسعه پایدار کشاورزی و روستایی، مهمترین مسئله رفع تنگناها و یافتن راه‌حلهایی است که بتواند زندگی روستاییان را بهبود ببخشد. توسعه پایدار کشاورزی از بکارگیری شیوه‌های هزینه‌بر و غیرکارای سنتی و غیراقتصادی ممانعت می‌کند و تکیه و توصیه بر استفاده از دانش و شیوه‌های مدرن و ارتقاء یافته کشاورزی دارد که علاوه بر لحاظ نمودن مسائل زیست محیطی به اثربخش بودن و بازده بیشتر تولید نیز توجه لازم را دارد.

منابع

1. طهرانچی، م.م. 1399. نخستین نشست دبیرخانه کنسرسیوم غذا و امنیت غذایی دانشگاه آزاد اسلامی. قابل دسترس در <http://pr.mshdiau.ac.ir/news1/2235-d44.html/>
2. افراخته، ح. حجی پور، ح. گرزین، م. و نجاتی، ب. 1392. جایگاه توسعه پایدار کشاورزی در برنامه های توسعه ایران. فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان، سال یکم، شماره یکم، بهار 92، صفحات 43-62.
3. Lipinski, B., Hanson, C., Lomax, J., Kitinoja, L., Waite, R. & Searchinger, T. 2013. Reducing food loss and waste. Working Paper, Installment 2 of Creating a sustainable food future. Washington, DC, WRI.
4. دهقانی دشتابی، م. اسفندیاری، س. بخشی، ح.ع. و رشیدی رنجبر، ف. 1397. بررسی تاثیر امنیت غذایی بر فقر خانوارهای شهری ایران. کنفرانس ملی اندیشه های نوین و خلاق در مدیریت، حسابداری مطالعات حقوقی و اجتماعی. قابل دسترس در <https://civilica.com/doc/825298/>
5. Food Security Policy (2012- 2020) with Components of Sustainable Diets Framework. 2018. *Iranian J Nutr Sci Food Technol*. 2018; 46 Suppl 1: S 153-60
6. Miller, D. 2014. Presentation on farming systems, diverse diets. International Symposium on agroecology for food security and nutrition. FAO 18–19 September 2014, (available at <http://www.fao.org/about/meetings/afns/>).
7. FAO. 2015b. The State of Agricultural Commodity Markets. Trade and food security: achieving a better balance between national priorities and the collective good. Rome.
8. مولانژاد، ل. 1393. تحلیل وضعیت امنیت غذایی در روستاها و نقش آن در توسعه روستائی. دومین همایش بین المللی توسعه روستائی دانشگاه تربت حیدریه، انجمن علمی توسعه روستائی ایران، 29-30 بهمن، مشهد.
9. چراغی سید علی محمد و فاطمه ظریف ابن کاظم. 1399. وضعیت منابع زمین و آب جهان برای غذا و کشاورزی: مدیریت نظامهای در معرض خطر. اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب (AWNRC)، (ترجمه فارسی).
10. بافنده ایمان دوست، ص. فرهمند، ک و همایونی فر م. 1398. تعیین الگوی پایداری منابع در حفظ محیط زیست. علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره بیست و یکم، شماره هشت، آبان ماه 1398.
11. Naveen, K. A. 2018. Agricultural sustainability and food security. *Environmental Sustainability*, 1:217–219.
12. IMF Staff 2003. Globalization: Threat or Opportunity? By IMF Staff, April 12, 2003 - <http://www.imf.org>.
13. Elliot, M.B., Sandro, D, Barbara, B, Alexandre, M, and Piero, C. 2014. Food security and sustainability: can one exist without the other. *Public Health Nutrition*: 18(13), 2293–2302.
14. Lemaire, G., Franzluebbers, A., de Facio Carvalho, P. & Dedieu, B. 2014. Integrated crop-livestock systems: strategies to achieve synergy between agricultural production and environmental quality. *Agriculture, Ecosystem & Environment*, 190: 4–8.